

Джерела та література

1. Неживий О.І. Борис Грінченко: вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. – Луганськ: Знання, 2003. – 124 с.
2. Загірня Марія. Спогади. – Луганськ, 1999.
3. Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994.
4. Зіньківський Т. Писання Трохима Зіньківського: У 2 т. Т. 1 / Зредагував Б.Грінченко. – Л., 1893.
5. Липа І. Пам'яті Насті Грінченкової // Слово пам'ять береже / Упоряд. Л.Неживої, О.Неживого. – Луганськ, 2001.
6. Грінченко Б. Лист до Позднякових Петра Федоровича та Марії Йосипівни від 20.01.1901 року / ІР НБУ ім. В.Вернадського. – Ф. III. – Спр. 41030.
7. Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті / Упоряд. С.Єфремов. – К.: Вік, 1910.

Алексей Неживый

Борис Гринченко и гринченковеды на Луганщине

В статье выяснено краеведческий аспект педагогической и творческой деятельности Бориса Гринченко на Луганщине. Рассматривается также сделанное современными гринченковедами Луганского края.

Ключевые слова: *Борис Гринченко, Луганская область.*

Olexiy Nezhyuyi

Borys Grinchenko and Experts of His Heritage in Luganshyna

The article deals with the ethnic aspect of pedagogical and artistic activity of Borys Grinchenko in Lugansk region. The contribution of modern Lugansk experts of Grinchenko's heritage has been analyzed as well.

Key words: *Borys Grinchenko, Lugansk region.*

УДК 37(092)(477)

Нінель Клименко (м. Київ)

**ЛЬВІВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ НАСТІ ГРІНЧЕНКО:
СТОРІНКИ З БІОГРАФІЇ**

У статті на основі нових архівних джерел висвітлюються сторінки з біографії Насті Грінченко під час навчання у Львівському університеті. Розглядається вплив багатонаціонального львівського соціокультурного й політичного середовища на формування особистості, світоглядних орієнтирів та політичних переконань Насті Грінченко.

Ключові слова: *Галичина, Львівський університет, жіночий рух, «Кружок українських дівчат», політична еміграція.*

Анастасія Грінченко (1884-1908 рр.), єдина донька відомих батьків Бориса та Марії Грінченків, залишила помітну спадщину як в літературі, так і в громадсько-політичному житті України кінця XIX – початку XX ст. Настя Грінченко більш відома громадськості як письменниця. Однак, її постань як громадської діячки, яка стояла біля витоків жіночого руху, маловідома. Зрештою і сама біографія є маловивченою. Сьогодні є лише одна розвідка про її життя та творчість [1, 59-62], хоча її самовіддана праця для свого народу заслуговує на вивчення та популяризацію.

Предметом нашої студії є висвітлення сторінок львівського періоду життя Насті Грінченко під час навчання у Львівському університеті. Адже в цей період відбувається становлення її особистості, формування світоглядних орієнтирів та політичних уподобань.

Основу дослідження цієї статті становлять матеріали з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені Вернадського. В центрі нашої уваги перебували факти, перебіг львівського життя Насті Грінченко крізь призму її діяльності, непо-

вторна індивідуальна самотність у контексті історико-соціальної проблематики.

Борис Дмитрович та Марія Миколаївна Грінченки прагнули дати єдиній доньці вищу освіту. Влітку 1903 року Борис Грінченко повіз дев'ятнадцятирічну Настю до Львова щоб записати до Львівського університету. З великою надією та радістю їхала родина в Галичину, адже сам Іван Франко запропонував Насті жити в його сім'ї, користуватися бібліотекою. Та й сам Борис Грінченко з нетерпінням очікував на цю першу зустріч.

Львів як столиця Королівства Галичини та Лодомерії, в якій мешкало 170 тис. жителів, справив на Настю Грінченко, нещодавно гімназистку, неабияке враження. З одного боку у місті діяла низка потужних наукових, культурних й освітніх установ. Поряд з університетом функціонувала політехніка, дві академії, дев'ять гімназій, бібліотека Оссолінських, кілька театрів і музеїв, а також більше 100 різних товариств, видавалось 45 українських часописів, в тому числі відомий щоденник «Діло». Особливе місце посідало Наукове Товариство імені Т. Шевченка, яке очолював Михайло Грушевський. З іншого боку її дивували звичай галичан (особливо статус жінок), які зовсім відрізнялись від наддніпрянських панянок. Вразили її і відмінності в мові, і австрійські солдати, що в своїй чудернацькій, як здавалося Насті, формі ходять увечері на вулицях з ліхтарями.

Галицькі норми відображали загальні вимоги, які ставило освічене суспільство до жінок по всій Європі. Однак у певних моментах вони були суворішими. Так, наприклад, у Відні молода жінка ще могла піти сама до театру, але у Львові це вже вважалося ознакою легкої поведінки. Дівчина не могла з'являтися на вулиці сама без матері, тітки або ж приставленої до неї служниці, а з чоловіків її міг супроводжувати тільки наречений [2, 314].

По приїзду, з найкращими сподіваннями, Настя чекала зустрічі з Іваном Франком. Борис Дмитрович з донькою були запрошені в його бу-

динок. При зустрічі Іван Якович справив гарне враження. Він люб'язно показував свій кабінет, при цьому голос його був тихий та приємний. Однак подальша зустріч з дружиною Франка була не із найкращих. Поведінка дружини письменника (Ольга Хоружинська страждала на психічні розлади) настільки вразила Настю, що вона, як потім згадувала Марія Грінченко, «...довго сиділа перелякана з широко розплющеними очима і дивилась на божевільну» [3]. Сумне враження «робило оте Франкове «семйове огнище» і на Бориса Дмитровича. Тому з думкою про проживання в будинку Івана Франка треба було розпрощатися.

Довелося підшукувати іншу квартиру. Спочатку помешкання знайшли в українського професора. Пані господиня запропонувала повний пансіон – харчування і послуги служниці, яка б супроводжувала Настю в університет. Коли Борис Грінченко відмовився від послуг служниці, що дуже здивувало господиню, то вона мусила відмовити в помешканні, щоб не компроментувати своїх дочок. Знайшли іншу квартиру, однак, як потім з'ясувалося, вона була холодною та вологою і мало підхо-

дила до нормального життя. Тільки лише на початку 1904 року, завдяки клопотанням Марії Білецької та Герміни Шухевич, Настя Грінченко отримала дозвіл на проживання в гуртожитку Інституту Святої Ольги (при Українському Педагогічному Товаристві), який надавався приїжджим дівчатам.

Настя спочатку дуже сумувала за родиною. Галицькі звичай щодо жінок справляли на неї гнітюче враження. В листі від 24 червня 1903 року вона пише матері: «...Питаєш, чого я хочу в Київ. Для цього треба побути тут і все побачити власними очима і почути власними вухами... На кожному кроці доводиться знаходити такі америки, що тільки станеш «розтавивши руки» да дивуєшся як можна дійти до такого...» [4, Арк.1-2].

Сумні нотки жалю за рідною домівкою пронизують листи Насті аж до жовтня 1903 року. Підбадьоруючи доньку, Марія Миколаївна пи-

Фото Насті Грінченко. Львів 1904 р.
(ІР НБУВ, ф. 170, № 796).

сала: «Жалієшся на застарілі традиції й забобони. Але як мені здається, що тобі не обов'язково їм підлягати. Доведеться може де в чому рахуватися трохи з їхніми звичаями, а взагалі жити відповідно до своїх традицій. ... Не журись, дитино, не сумуй. Не марнуй свого молодого віку сумуванням та безнадійністю, а зважливо й сміливо йди вперед і будуй своє життя так, щоб твоєму розумові й серцеві була з цього втіха, а людям користь» [5, Арк.2].

Про особливість галицьких звичаїв говорили й українські емігранти з Російської імперії, які звикли до «свобідніших, вільніших товариських відносин». В своїх спогадах Дмитро Дорошенко розповідає історію, яка трапилась у 1904 р. з Марією Грінченко, коли вона привезла доньку до Львова і вела себе не «по-галицьки». Зупинившись в готелі, Марія Грінченко зареєструвалась на своє ім'я, а необхідно було б зареєструватися на прізвище чоловіка. Це стало причиною, що цілу ніч до неї стукали в двері якісь люди. Виявляється те, що «вона записалася жіночим ім'ям давало привід стукати як до дами легких обичаїв» [6, С.51-52].

Настя важко звикала до Галичини, вона начебто була вирвана з рідного оточення і ніяк не змогла призвичаїтися до нового ґрунту. Її дивували вузькі вулички, маленькі крамнички з польськими написами, зверхнє ставлення поляків до українців. Вона згадувала родину, київське життя і величавий Дніпро. В одному з листів Настя пише: «Ой, як мені за Дніпром тужно! Пришліть мені хоч одну картку з ним! З мене якась сентиментальна дитина робиться! Аж самій сором!» [7, Арк.2].

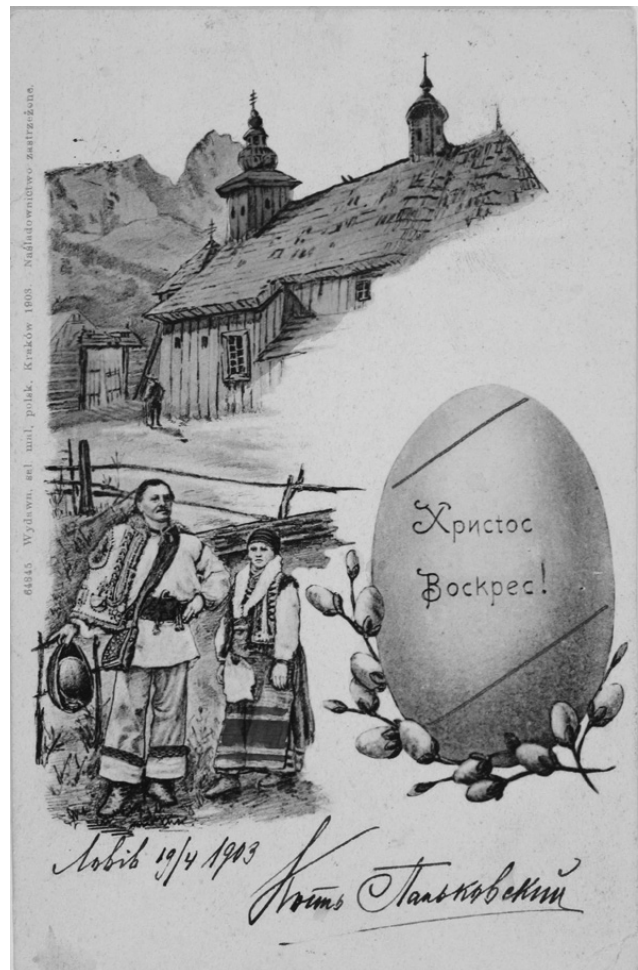
На прохання доньки приїхати до Львова і побути з нею, Марія Миколаївна відповіла: «Твій проект, щоб мені приїхати до Львова чудовий, але я в кріпацтві в словаря і не можу мріяти про такі речі» [8, Арк.2].

Настя Грінченко була обдарованою дитиною, їй все цікавило, і за всі справи вона бралася із завзяттям. Була закохана в театр, і з успіхом грала, любила літературу, і писала прекрасні твори, мріяла стати лікарем. Настя розмірковувала вдалечині від своїх батьків про своє майбутнє, про потрібність в суспільстві. Своїми думками вона ділиться з рідними. В листі від 28 червня 1903 року Настя Грінченко пише: «... Ужє давненько в мене з'явився один проект, про який я не говорила Вам... Хочу поступити вільною слухачкою не тільки на істор[ико]-філос[офський] факультет, а також і на медичинський. Доведеться звісно багато робити, але це не страшно... Робота мене не лякає ні трохи». Розмірковуючи про місце професії меди-

ка та її користі в суспільстві. Настя зазначає: «...Та користь, яку робить людям медик може й не більша за ту яку робить письменник, учений, але виднішіша (хоч мені здається, що медик являється основою всього, бо нашо наука і література, коли люди будуть вимирати з хвороб?)». Також, на думку дівчини, професія медика змушує постійно працювати і тому не залишає часу на думки «що весь світ поганий» [9, Арк.1-2].

Залишаючи право вибору за донькою, батько делікатно зауважив: «...Зрозуміло, що від тебе залежить вибрати собі той чи інший шлях, але про се треба добре поміркувати та листом усього не напишеш, – доведеться подождати поки побачимось» [10, Арк.2].

Треба зазначити, що Настя була під опікою двох галицьких родин Панківських і Шухевичів. З Костем Панківським, відомим українським громадським діячем, журналістом і видавцем, Борис Грінченко підтримував тісні стосунки. Підтвердження цьому є листування друзів упродовж 1891– 1909 років.

Листівка. Вітання родини Грінченків з Великоднем від Костя Панківського (ІР НБУВ, ф. III. 40612, арк. 18).

З листів Насті до батьків знаходимо відомості про турботливе ставлення родини Панківських до неї. «...Була в Панківських – пише донька до батьків. Мені страшенно сором їх щось просити, бо й так все до їх. У п'ятницю підемо з п. Панківською купувати теплу кофту...Вона за мною турбується як за рідною дитиною» [11, Арк.2].

Одночасно Настя Грінченко буває в родині Шухевичів де знайомиться з їхньою донькою Одаркою Шухевич. Вона стає їй вірною подругою та однокласницею. Батьки Одарки – Володимир Шухевич (український громадський діяч, етнограф, педагог і публіцист, дійсний член НТШ) та Герміна Шухевич – українська громадська діячка, ініціаторка і співзасновниця перших українських жіночих товариств у Львові, в т. ч. «Клубу русинок», директор Інституту для дівчат ім. св. Ольги. Загалом в помешканні Шухевичів концентрувалося культурне життя цілого Львова. Там можна було зустріти відомих науковців, політичних діячів, молодь з усіх кінців країни. Зрозуміло, що діти Шухевичів, виховані такими батьками і в такому оточенні, рано брались за громадську роботу. Дарку Шухевич цікавило питання пов'язане зі статусом жінки в суспільстві. Молодше покоління дівчат (однолітки Дарини Шухевич) брали участь у деяких заходах «Клубу русинок», однак не були його членами і не мали право голосу. Більшість українських дівчат одержували на той час т.зв. «сальонове виховання». Деякі з них закінчували вчительську семінарію і обіймали учительські посади. Решта дівчат були вдома, обов'язково грали на фортепіано, вчилися малювати, співати й господарювати. В театр, на прогулянки могли йти лише в товаристві батьків. Це обурювало молодих дівчат і спонукало до створення окремого жіночого товариства, яке б кардинально відрізнялось від попереднього. Олена Бережницька-Будзова, одна із гурту таких молодих дівчат, згадувала: «...Здавалось нам, що воно пусте думати про кравецтво, про сукні, капелюхи й моди, коли цілий жіночий світ говорить про емансипацію. Наші змагання прямували в протилежний бік, як зацікавлення старших пань і це вирішило остаточно, щоб оснувати окреме товариство дівчат, що займалося б «вищим» й поступовими справами» [12, С.24].

У 1901 році Дарина Шухевич разом з Наталкою Будзиновською, Марією Підлісецькою та Оленою Бережницькою створили «Кружок українських дівчат». Перші збори відбулись 17 березня 1901 році в кімнаті «Бесіди» на вул. Ринок 10, на яких було проголошено план роботи. Метою діяльнос-

ті «Кружка» була самоосвіта дівчат та підготовка їх до громадської праці. Популярність «Кружка» зростала з кожним днем. Якщо на перших зборах було 30 членів, то під кінець року їх стало 96 [12, С.26]. Активізація «кружкового» життя пояснювалось тим, що гуртківці зібрали солідну бібліотеку (наукова та популярна література), яка обслуговувала кожної неділі своїх членів. Так, наприклад, у звіті з 1903/4 року зазначено, що бібліотека нараховує 121 книгу, а користувалися ними 69 членів [12, 26].

Про дружні стосунки Дарини Шухевич і Насті Грінченко писав Володимир Дорошенко, який перебував у Львові на літніх університетських курсах у 1904 році. Характеризуючи Дарину як енергійну і веселу дівчину, він зазначає, що вона «...Своєю емансипантською бравадою викликала мало не страх, а в усякому разі «шокінг» серед жіноцтва. Але що була донька дуже шанованого в громадянстві батька, ця бравада її репутації не шкодила». Характеризуючи Дарину як завзяту й непосидючу партійну робітницю Володимир Дорошенко підкреслював: «...Вона приятелювала з Настею Грінченківною, донькою відомих наддніпрянських діячів – Бориса Дмитровича і Марії Миколаївни. Обидві стали нашими нерозлучними компаньонками» [13, С.3].

Настя Грінченко, погляди якої були співзвучні з поглядами Дарини Шухевич, стає членом «Кружка українських дівчат» і таким чином опиняється у вирі жіночого руху. Вона поринає з головою в громадську роботу. Одним із напрямків діяльності «Кружка» була організація лекцій для кружківців. Для цього запрошували таких відомих професорів з університету, як М. Грушевського, С. Рудницького, О. Колесу, М. Ганкевича та інших. Слухання відбувались у великій залі «Бесіди». Виголошували свої промови і члени кружка – молоді дівчата. Після кожної лекції була дискусія, а після – забави.

Спочатку в «Кружок» на лекції приходило мало бажаючих. Однак зусиллями Насті Грінченко та інших дівчат робота в «Кружку» значно пожвавилась. Якщо 24 листопада 1903 року на першій лекції М. Грушевського було всього 6 чоловік (разом із Настею), то уже через тиждень роботи донька повідомляє своїх батьків: «В суботу бігала по всім робітничим товариствам скликати на відчит. Але скільки народу прийшло! В залі всі не помістилися і стояли в коридорі і на сходах. Нас з Одаркою цілком придавили до стіни так, що ми не могли дихати, але зате радісно було на душі!» [14, Арк.2].

Між тим діяльність «Кружка» набувала все більшої популярності. Незабаром такі товариства,

як «Академічна громада», «Захоронка», «Основа», які спочатку досить скептично ставились до цієї організації, почали тісно співпрацювати з нею. Так, «Академічна громада» запрошувала дітям до виступів, інші товариства – до організації свят, забав та інших заходів. З цього приводу Настя Грінченко пише: «...А на наші відчити зголошуються все більше і більше. Звісно ми дуже раді: тепер уже ми не потребуємо просити, а нас просять» [14, 1]. Досить детально описує донька батькам, як вони організували шевченківський ювілей, як проводили концерт, організовували андріївську забаву. «Ювілей випав як не міг краще. Зібрала 120 кор[он] на захоронку і 107 кор[он] на театр. Але я така змучена всім ювілеєм і під таким враженням..., що не могу цілком писати» [15, Арк.1].

Стурбована мати просить доньку більше відпочивати, на що Настя відповідає: «...Що до того щоб поменше працювати, то, мамочко, це неможливо, бо тільки на хвилинку перестану робити, то зараз такий сум мене обгортає, особливо коли почую, що хазяйські діти так весело говорять, а я повинна тут сама сидіти» [16, Арк.1].

Настя Грінченко впродовж 1903 року тішить своїми рясними листами батьків, описує всі події, радиться щодо написання рефератів, які лекції відвідувати, відсилає цікаві картки з гуцульськими мотивами. Однак ніяк не може звикнути до негативного ставлення поляків до українців. В своїх листах Настя з обуренням пише: «...Чисте горе мені з купуванням марок. Польки не хочуть мене розуміти, а я не хочу по-їхньому говорити. Мушу завтра йти кудись аж до Ставропігії шукати крамницю де б мене схотіли зрозуміти» [17, Арк.2], або: «...Чисте горе мені з львівськими крамницями...кажуть, що не розуміють української мови то там одмовляють на українські питання всіма словами і навіть москвофільськими язичіями. Кружок бойкотує одну крамницю, хоче щоб вивісили український напис» [18, Арк.2].

Щоб якось розвіяти дитину, Марія Миколаївна радить їй піти на концерт з подругою, або на виставу. У відповідь Настя ще раз наголошує: «З Одаркою піти не можна, бо Одарка також не піде, тут же рутенські звичаї. Ну і мода тут! До Гнатюків не піду, бо буде пізно. Як би це в Києві а у Львові нрави дикі!» [19, Арк.1-2].

Про своєрідний статус жінок у Львові йдеться в черговому листі Насті до матері: «...В філармонію на концерт не ходила. п. Панейко ніколи, а сама не могу. З товаришкою також ніхто не піде, бо тут цього не можно» [20, Арк.2].

Розуміючи становище своєї доньки, Марія Грінченко підтримує морально Настю, наставляє її, акцентує увагу на необхідності вищої освіти, розуміє, що їй важко на чужині в своєрідному галицькому середовищі. В той же час вона вчить доньку знаходити позитиви в усіх обставинах і не втрачати сили духу, бо головна її ціль перебування у Львові – отримати знання та познайомитись з Галичиною. «...А я, Настю, дуже хотіла б, щоб ти не обмежувалась на знаннях гімназійних, а придбала більшу освіту в якомусь закордонному університеті. Але ти не знаєш мов і через те маєш змогу вчитися тільки у Львові. Зате маєш змогу знайомитись з Галичиною» [21, Арк.1].

Борис Грінченко дописує листа, де дуже цікавиться «Кружком», та дає раду: «Любо моя піонерко...Не нудьгуй, будь моторна і все буде добре» [22, Арк.2].

Не обійшлося без пригод і тоді, коли Настя вписувалась в університет. По-перше: довго чекала дозвіл від Міністерства; по-друге: були проблеми з документами, а по-третє: знову зіштовхнулася з «особливим» ставленням поляків до українців. Вражена цією подією, Настя пише батькам: «...Пішла я вписуватися до Університету. В канцелярії сидить старий поляк глухий, ще й до то того ж шовініст страшений, який не хоче розуміти ні єдиного українського слова, а я не хочу говорити ні одного польського. От була робота! Насварив на мене так, що я зважила б краще швидше втекти...» [23, Арк.2].

Університет Настю зустрів непривітно, адже заняття не могли ніяк розпочатися через сутички між українськими студентами і польськими. Останні стояли на вході в університет і не пускали українців. Такі події надзвичайно обурили Настю. Ще більше вразив вчинок однієї студентки. Саме тоді, коли поляки не пускали українців в університет, підійшла одна студентка і голосно сказала: «...Пустіть мене, я не русинка (українка), а росіянка» [24, Арк.19].

Незважаючи на свій юний вік, Настя з великим захопленням слухала лекції і висловлювала особисті враження. На запитання батька про лекції і лекторів вона пише: «...Щодо наших професорів і лекцій то найрегулярніший і найакуратніший Грушевський, а особливо Колеса» [25, Арк.1], а от «...Перший відчит Вовка був скучний прескучний! Хоче викладати популярно, а не виходить, хто й зна що. Та окрім того не знає й мови укр[аїнської] а говорить якоюсь мішаниною – москвофільських, укр[аїнських] і польських слів» [26, Арк.1].

Найсильніше враження справив на Настю Студинський. Про це дуже емоційно і щиро пише вона в листі до батьків: «...Уявіть собі, що Студинський мене зацікавив філологією! Він здається міг би найскучнішою річчю зацікавити... [27, Арк.2] ...Що це за гарна людина, з наших професорів, то найкращий [28, Арк.1] ...видно, що чоловік любить своє діло» [29, Арк.1]. Студинський був уважний до студентів, особливо до Насті, бачучи, що вона важко зникає до нового життя. Не раз він намагався розрадити її, говорив що не треба нудьгувати, що вона може поїхати в будь-який час додому. А Настя відповідала, що «...цілком звикла до галицького життя» [29, Арк.1].

Настя Грінченко не тільки уважно слухала лекції в університеті, а й описувала свої враження від них батькам: «Лекція Франка про Данте була дуже гарна, хоча для мене не було буквально нічого нового» [30, Арк.1], «...Відчит Турбицького вийшов погано. Тема «Історія штуки». Незважаючи на брак часу (1 год.) можна було б глибше обробити тему» [29, Арк.1], «...Відчит Рудницького з астрономії «Будучність землі» був дуже гарний, говорити образно...вміє зайняти слухача» [31, Арк.1].

Марія Миколаївна турбувалась про доньку, цікавилась, чи знайшла собі товаришів, розпитувала про однокурсників. Спочатку відносини у Насті з ними були стриманими і неоднозначними: «З огляду відносин, – пише Настя Грінченко, – до нас усіх товаришів можна розділити на 3 категорії: 1) ті котрі розуміють нас і відносяться як до товаришок; таких поки 2 – Гординський і Кревецький 2) ті, котрі дивляться на нас іронічно неприхильно, як на емансипованих, і нарешті найгірша 3) котрі думають, що панна може тільки кокетувати і фліртувати та більше нічого, і відповідно до цього поведуться» [32, Арк.1]. «...А є у нас ще один товариш, який сказав, що скоро чоловіки муситимуть обід варити, бо жінки почали до Універ[ситету] ходити» [33, Арк.1].

Однак згодом Настя налагодила товариські стосунки з багатьма студентами. Разом з тим її вражало ставлення польських студентів до українських студенток, про яке вона пізніше писала: «Щодо наших студентів скажу, що вони відносяться до нас студенток (всього 4) так щиро і просто, що краще й бажати не можна. Звуть нас, звичайно «пані товаришко». Це виходе також дуже мило. Ну, але академіки-поляки...! Не думайте, що говорить в мене національна ворожнеча, зовсім ні. Треба багато видержати, щоб спокійно проходити яких пів години між польськими ака-

деміками під їх іронічними поглядами усмішками й остротами. Я іноді кусаю-кусаю губи, та прямо готова заплакати...» [34, Арк.2].

Анастасія багато працює, читає, по-перше, для наукового зростання, а по-друге, хоче перечитати всю галицьку літературу, на що потім вона не матиме змоги далі.

З неприхованою цікавістю Настя Грінченко слухала лекції Михайла Грушевського. Вона підкреслювала, що цінним в лекції Грушевського було те, що Михайло Сергійович розглядав події з погляду українця. Однак його лекції не були адаптовані до студентської аудиторії. Проте семінари були цікавими та спонукали студентів до самостійної дослідницької роботи. На семінарі студенти зачитували свої роботи та вели дискусії, працювали над джерелами і обговорювали праці інших дослідників. Вони також здійснювали самостійні дослідження, і таким чином залучалися до наукової роботи. Звичайно, постать М. Грушевського викликала не тільки захоплення, як людини, яка має ґрунтовні знання, а й острах, оскільки він був вимогливим викладачем.

Маючи такі почуття, Настя Грінченко так і не наважилась взяти тему для дослідження та виступу на семінарі у Михайла Грушевського. Про це вона повідомляє батьків. «...Як почувла я сьогодні як один товариш читав свою роботу у Груш[евського] як у його язик заплітався, як він найзвичайні слова забував і нарешті, як він силкувався крутити свої вуса на котрі ще й не орано, коли Груш[евський] робив його на мотлох, – то присягаюсь, що цей семестр не візьму ніякої роботи» [35, Арк.2]. Розуміючи хвилювання Насті, Борис Грінченко заспокоює її: «...Щодо університетських тем, то мені здається ти даремно їх боїшся. Не такий страшний чорт як його малюють» [36, Арк.2].

Попри заняття в університеті, де Настя намагається отримати освіту, вона щільно займається громадською роботою, яка все більше і більше її поглинає. «...Завтра неділя. Отже напишу програму дня, щоб знали яке «собаче життя проводю», – пише Настя батькам. – Від 3 до 5 кружок, від 5-6 недільна школа, 6-8 відчит Вовка, а після відчиту мене тягне до себе Шухевич... Це в неділю. А в будень ще й лекції». Батько підбадьорює доньку: «...З твоїх листів, Настенятко, видно, що хоч твоє життя «собаче», але життя, і се добре, як читаємо листи то нам стає весело і трохи заздрю, ти там серед живого руху ворушишся...» [37, Арк.2]. І в той же час запитує: «Як ти встигаєш з такою біганиною впоратись й з університетськими викладами? Це мені дивно» [38, Арк.2].

В цей же час Настя знайомиться з українськими емігрантами, що належали до Революційної Української партії (РУП). Першими українськими емігрантами були Євген та Катерина Голіцінські, які у Львові перебували від січня 1902 р. [39, Арк.337]. Влітку 1903 р. до них приєднався Володимир Винниченко. У листопаді сюди прибули Михайло та Наталка Ткаченки. До Галичини емігрував Олександр Скоропис-Йолтуховський, Василь Мазуренко, Михайло Русов. До львівських емігрантів приєдналися Настя Грінченко, Петро Канівець, Марія Виноградова, Микола Сахаров, Володимир Фідровський, Микола Гмиря, Павло Крат, Володимир Степанківський, Прокіп Понятенко, Симон Петлюра, Андрій Жук, Микола Порш та ін [40, С.38].

Наддніпрянські політичні емігранти трималися разом. Винайнявши у польської пані декілька кімнат на вул. Курковій (сьогодні вулиця М. Лисенка), 10, жили вони по декілька осіб в одній кімнаті. На першому поверсі разом із Симоном Петлюрою жили Прокіп Понятенко, Володимир Фідровський. Поверхом вище – Дмитро Антонович, ще на іншому – подружжя Ткаченків. До них часто приходили Л. Юркевич, М. Сахаров, Н. Грінченко, М. Порш, П. Канівець, Голіцінські [41, С.116]. Ймовірно саме тут і познайомилася Настя Грінченко з майбутнім цивільним чоловіком Миколою Сахаровим. Тісні стосунки зав'язалися з Катериною Голіцінською (псевдонім Лоза, Лозенко), яка теж стає членом «Кружка українських дівчат» і використовує його трибуну для популяризації соціалістичних ідей.

Помешкання на Курковій, 10 були місцем зборів та засідань емігрантів. Там вони, продовжуючи традиції революційної боротьби, як і в Наддніпрянщині, збирались для обговорення нагальних питань, для дискусій у когось вдома.

На галицькій землі наддніпрянські емігранти вели замкнене життя і активної участі у місцевих суспільно-політичних подіях, за деякими винятками, не брали. Але згодом, зі збільшення числа емігрантів, призвичаєнням до місцевих порядків вони дедалі жвавіше почали включатися у студентські страйки, боротьбу за самостійний український університет у Львові, різноманітні демонстрації тощо.

Підтримували наддніпрянських політичних емігрантів галицькі соціал-демократи та члени «Молодої України». Тісні стосунки зав'язалися з В. Левинським, Є Косевичем, В. Темницьким,

Т. Меленем, Л. Ганкевичем. Вони допомагали налагодити друкування літератури та її транспортування до підросійської України, часто самі перевозили нелегальні видання.

Настя Грінченко безпосередньо брала участь у транспортуванні нелегальної літератури. У спогадах Й. Гермайзе цитує листа Миколи Сахарова до активістки самвидаву Насті Грінченко:

НАУКОВІ КУРСИ.

Поділ годин у днях 23–30 н. ст. червня 1904.

23 ЧЕТВЕР	0 год. 9 ¹ / ₂ 10–11	{	І НАВГУРАЦІЯ. — Вступна промова М. Грушевського.
			І. ФРАНКО: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка.
24 П'ЯТНИЦЯ	8–10 10–11	{	І. ФРАНКО: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка.
			М. ГРУШЕВСЬКИЙ: Огляд історії України-Руси.
25 СУБОТА	8–9 9–10 10–11	{	І. ФРАНКО: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка.
			М. ГРУШЕВСЬКИЙ: Огляд історії України-Руси.
			Ф. ВОВК: Українська етнографія.
27 ПОНЕДІЛОК	8–9 9–11	{	М. ГАНКЕВИЧ: З новітньої історії Західної Європи.
			Ф. ВОВК: Українська етнографія.
28 ВТОРОК	8–9 9–10 10–11	{	М. ГАНКЕВИЧ: З новітньої історії Західної Європи.
			І. ФРАНКО: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка.
			Ф. ВОВК: Українська етнографія.
29 СЕРЕДА	8–9 9–10	{	І. РАКОВСЬКИЙ: Онто- і філогенезіс чоловіка.
			С. ТОМАШІВСЬКИЙ: Угорська Русь.
30 ЧЕТВЕР	8–9 9–10 10–11	{	М. ГАНКЕВИЧ: З новітньої історії Західної Європи.
			М. ГРУШЕВСЬКИЙ: Огляд історії України-Руси.
			І. ФРАНКО: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка.

Дальші курси будуть оголошені в свій час. Виклади відбуваються в великій салі готелю Belle vue, в днях 23 червня — 20 липня н. ст., на підставі § 2 устави про товариства. Вступ до салі тільки за запрошеннями, виданими комітетом. Учасники мусять мати все при собі запрошення. Входити на салю під час викладу не вільно.

КОМІТЕТ:

М. ГРУШЕВСЬКИЙ І. ФРАНКО М. ГРУШЕВСЬКА В. ГНАТЮК

Адреса Товариства Прихильників української літератури, науки і штуки Львів, ул. Поніського, 6.
Старшина Товариства: М. Грушевський, голова; І. Франко, містоголова; І. Труш, секретар; В. Гнатюк, містосекретар; М. Грушевська, скарбник.

З друкарні Науц. Тов. ім. Шевченка.

Розклад наукових курсів (ІР НБУВ, ф. III № 40612, арк. 12).

«Набери літератури як можна більше: в панталони, в панчохи, за пазуху, словом скрізь, куди тільки можна, і приїжджай з тамтешнім паспортом, а потім зараз поїдеш назад. В Чернівцях дуже добре митне начальство, можна бути спокійним. Дуже треба – хоч плач. Розуміється, коли ти хвора, то не треба» [42, С.186].

Товариське спілкування, зустрічі на «Бесіді», у «Товаристві Котляревського», на лекціях «Кружка українських дівчат», «Академічної

Вітальна листівка Грінченкам від учасників літніх курсів (ІР НБУВ, ф. III № 44808).

Настя Грінченко не тільки «дуже пильно» ходила на літні лекції, але як активний член «Кружка українських дівчат» разом з Одаркою Шухевич організувала для української молоді, яка приїхала на літній університет різноманітні заходи, «всілякі приємні несподіванки», в тому числі і концерти. Заняття тривали близько місяця і всього було вчитано 90 годин. Лекції розпочинались о 8 годині ранку, пізніше о 8.30 (на прохання слухачів з України). Всього було 135 осіб разом з галичанами.

громади», різноманітні партійні й національні зібрання та урочистості, а особливо участь у дискусіях вирішальним чином впливали на національний і політичний світогляд Насті Грінченко.

У 1904 році «Товариство прихильників української науки, літератури і мистецтва» на чолі з Грушевським організували літні курси, так званий літній університет, щоб ознайомити студентів Наддніпрянської України з рідною історією та літературою. Читати лекції на університетських курсах дали згоду І. Франко, К. Студинський, Ф. Вовк, М. Ганкевич та ін.

Ганна Чикаленко і Настя Грінченко (ІР НБУВ, ф. 170 № 801).

Дмитро Дорошенко згадував про повернення: «...Курси скінчилися, і треба було збиратися назад до Києва. Знов їхали цілою компанією. Разом з нами їхала родина Чикаленків... Я тільки тоді довідався, що пані Чикаленкова перебувала весь час у Львові з малими дітьми, поки старші ходили на курси. Наші ерупівці (члени Революційної української партії. – Н.П.) дали мені й панні Дверницькій доручення: перевезти через границю розібрані частини друкарської машини, запаковані серед інших речей у наших валізках. Небезпечне доручення, але відмовитись не стало духу. А Настя Грінченківна повезла з собою ще й револьвер, заховавши його на голові у волоссі своєї буйної куафюри. Потім боліла у неї весь час голова, поки не переїхала границі і револьвер можна було покласти до кишені [43, С.62].

Настя з великим запалом продовжує свою роботу в «Кружку українських дівчат». Разом із Одаркою Шухевич готує перше Віче «Кружка», яке відбулося у лютому 1904 року. Основна мета зібрання полягала в тому, щоб привернути увагу громадськості на права жінок в суспільстві та домагатися їх політичної рівності з чоловіками. На ньому виступили: С. Данилевич – «Про завдання й організацію нашого жіноцтва», Е. Тишинська – «Про організацію прилюдних університетських викладів», К Лозенко – «Про становище жінки в суспільстві». Особливо яскравою та запальною була остання доповідь Катерини Лозенко, політичної емігрантки з Наддніпрянщини. Виступ був настільки продуманий і логічний, що знайшов схвальні відгуки навіть у чоловіків, які прийшли зі скептичними поглядами. Про це пише також і у своїх спогадах учасниця Віча Олена Залізняк [44, С.9]. Настя Грінченко знайомить батьків із тими

подіями, які відбувались на Вічі. З листа видно, що вона не дуже задоволена ходом зборів, однак пише, що «все таки було прийнято внесення пані Лозенко, через яке, «Кружок» змінює свій напрям – в яким дусі – Ви певно догадастесь, знаючи авторку внесень. Більша половини тих, хто голосував, звісно не розуміли на що вони погоджуються... тепер на нашому обов'язку лежить вяснити їм...» [45, Арк.2].

Сподіваючись, що матеріал про Віче буде надрукований в Наддніпрянській Україні, Настя знайомить своїх батьків в листі від 31.05.1904 р. з оригінальним текстом резолюції віча «Кружка українських дівчат»: «...Збори українських жінок з дня 12 лютого 1904 року, визначаючи, що єдиним завданням організації жіночої є освідомлення українського жіноцтва для боротьби за увільнення української жінки від утиску і пригноблення, признаючи, що здійснення свого увільнення при теперешньому ладові суспільності, який допускає пригноблення одної кляси другою є неможливе, і небаючи других союзників в боротьбі крім пригнобленої маси робітників – пролетарів як сільських так і міських, збори ухвалюють і постановляють боротися за увільнення не тільки жінки, а й усіх пригноблених верств суспільства» [46, Арк.1-2].

Того ж року «Кружок українських дівчат» видає з історії жіночого руху книжку «Жіночий рух» Константини Малицької. Популярність «Кружка» була настільки великою, що його діяльність висвітлювалась як на шпальтах українських, так і польських та чеських часописів.

Настя Грінченко мала неабиякий авторитет у Галичині, ім'я її здебільшого асоціювалось з жіночим рухом та діяльністю «Кружка українських дівчат». Навіть з дистанції понад століття, голова Союзу Українок Агента Пашко згадувала на жіночому форумі, присвяченому 110-річчю заснування жіночого руху в Україні у доповіді під назвою «Година для праці настала» Настю Грінченко як засновницю «Кружка українських дівчат» [47]. Однак, як було зазначено вище, Настя Грінченко не була ні засновницею, ні головою, а лише членом «Кружка», хоча її кандидатура не раз пропонувалася на цю посаду. Підтвердження цього ми знаходимо в листі Насті батькам від 16 травня 1904 р: «...Тричі ставили мою кандидатуру на голову, але я зрікалася, Дарка також, тоді вибрали великою меншістю (8 за – 29 проти) Негребецьку. Другої кандидатури не було і довелося її прийняти. Заснувався тепер у нас «Научний кружок» в котрім я є секретаркою, а також з Даркою представницею секції наук суспільних» [48, Арк.2].

З огляду на політичне (соціал-демократичне) забарвлення напрямку діяльності «Кружка», деякі його члени були незадоволені, адже вони, як і загалом громадськість Галичини, ставились стримано до соціалістичних ідей. Більшості галичан, особливо інтелегенції, не було зрозумілими потяг наддніпрянської інтелегенції до соціал-демократичних ідей. У зв'язку з цим Настя не тільки культивувала ці ідеї в гуртку, а й намагалася зберегти його ідеологічний напрямок: «...Хочу ще зостатися на збори «Кружка» котрі також скоро мають бути, бо проти Дарочки сильна опозиція. Боїмося взагалі, щоби «Кружок» не змінив свого напрямку на націоналістичний» [49, Арк.2], – відповідала батькам Настя на питання чи скоро приїде у Київ додому.

Жодна подія, яка відбувалась у Львові, не проходила повз увагу Насті. Була вона і на відкритті пам'ятника Адамові Міцкевичу, і робітничому концерті на його честь. Розповідаючи із захопленням про урочистості, Настя в листах описує їх та дивується, що на цих урочистостях не було українців. Роблячи свій висновок, вона пише: «...Дивно, що від українців не було нічого (вінків тощо – Н.К.). Могли б в цьому випадкові стати вище свого шовінізму» [50, Арк.2]. Намагаючись пробудити у своєї доньки почуття національної гідності, батько писав: «...Купа польського панства, як кліщухи, повпивалися здавна в українську землю і ссе з неї кров: експлуатує робочого чоловіка, заводить свою «Польшу» на чужій землі, не дає дихати дійсним хазяям краю, силкується приглушити всякими і «культурними», і некультурними способами українську національність у Галичині. До «культурних» способів належать і ці монументи, що без згоди й бажання українського народу становлять на українській землі і в значній мірі українським коштом. При таких обставинах той факт, що від галицьких українців не було вінків, є не «шовінізм», а вчинок, який показує, що в людей є самоповага, є почуття власної гідності...» [51, С.59-62].

Настя Грінченко, неначе відчуваючи свій короткий вік, намагається бути скрізь, щоб усе встигнути зробити: і в недільних школах, і в «Кружку», і на лекціях, і в редакціях, і на партійних зборах. Попри неабияке навантаження Настя мріє про подальше навчання: «...Хочу якось приватно пролізти на правничий відділ на економію бо перфіціально туди жінок не пускають, та не знаю чи вдасться» [52, Арк.1]. Крім того, Н.Грінченко прагне вивчити чеську мову, щоб вступити до одного з чеських університетів.

Борис Дмитрович Грінченко схвалює прагнення доньки до опанування мов, бо «кожному знати мову це добре», однак радить їй ґрунтовно вивчити спочатку німецьку і французьку, які дадуть їй змогу вільно читати. Адже мови, наголошував Борис Грінченко, надають можливість працювати з оригінальними творами світової літератури. Проте навчання у чеському університеті він не схвалює, оскільки вважає, що він аж ніяк не є кращий за львівський. «Що ти знайдеш у Празі? – пише до доньки Борис Дмитрович, – те, що у Львові, але з двома мінусами: і малозрозумілою (принаймі спершу) мовою і з нулем в одділі української мови, історії, і історії літератури... Львів з своїм університетом має той великий плюс, що ти живеш серед українського культурного життя, хоч може й не дуже високого, але все ж українського. А Прага? Там те самісенько тільки трішки в більшому масштабі і в чеській одежі» [53, Арк.2зв.].

Зрештою Настю настільки захопив вир громадської роботи, що навчання в університеті відходить якимось на другий план. Налагодивши тісні стосунки з галицькими товаришами, Настя із запалом розповідає батькам про свою громадську роботу, про розклад свого життя: «...Ми з Даркою кажем, що ніколи в житті не мали такого товариства як тепер. З двома гайдамаками – Ганкевичем і Витвицьким зжилися як з рідними. Живу дуже добре. Вдень бігаю, вночі до 3-4 щось роблю. Зате встаю... Вчора в 11. 00. зайшов Ганкевич а я ще спала» [54, Арк.3-4].

Стурбований таким ритмом життя, батько пише доньці, де зазначає, що громадська робота важлива, проте вона не повина замінити головного – отримання знань. Борис Дмитрович наголошував, що слухати лекції замало, необхідно «додавати до їх праці» і обрати врешті-решт спеціальність. «А коли ж працювати? – якщо вдень бігати, ввечері щось там зробити «за для редакції чи задля «Кружку», – писав батько. – Це все знань не дасть, а без їх навіть талановита людина тепер мало чого варта. А ти, здається, хочеш бути в житті не аби чим, але чимсь» [55, Арк.2].

Настя ображається на батьків, що вони не розуміють важливості її громадської роботи. Вона впевнена, що на даному етапі вона повинна бути разом з молоддю у всіх заходах. З цього приводу Настя наголошує батькам: «...Як ви не можете ввійти в моє становище! Чого вся молодіж може брати участь в громадському житті, тільки я не маю на це права?! Віддавати громадським справам тільки хвилини відпочинку – то є цілком неможливо для мене» [56, Арк.1].

Вибух революції у Росії значно зміцнив «класові погляди» Насті Грінченко. У ситуації, що постала, вона схилилася до тісної співпраці з російськими соціалістами, адже, на її думку, тільки таким чином можна буде повалити царський режим. Після цього має наступити демократизація політичного життя, а це, в свою чергу, відкриє шлях до автономії українських земель у Росії.

Зиму 1904-1905 рр. до університету Настя майже не ходила, а в основному працювала в партії. Весною приїхала до Києва. Вона вважала, як згадувала Марія Грінченко, що «вже не такий час, щоб виїзжати з Росії, треба тут працювати» [57, Арк.10].

Перебування Насті Грінченко у Львові, що тривало біля двох років, було знаковим в особистому житті. Тут вона змогла збагатити власні знання, насамперед познайомитись з такими відмінними від російських державно-правовою системою, демократичними інституціями, науковими і культурно-освітніми осередками, а також багатьма видатними політиками та науковцями. Також вона мала можливість вивчати польське суспільство і культуру.

Львівський період був дуже важливим у житті двадцятирічної Насті Грінченко. Тут вона здобула значні теоретичні знання, що, безперечно, мало визначальний вплив на кристалізацію її політичних, національних поглядів та світоглядних орієнтирів. Спостерігаючи за суспільним життям та беручи в ньому активну участь, Настя удосконалювалась як громадський та політичний діяч, як публіцист.

У львівський період Настя Грінченко виростила на одну із відомих діячів жіночого та соціал-демократичного руху.

Джерела та література

1. Мовчун А. Настя Грінченко / Мовчун А. // Дивослово. – 2010. – № 2. – С. 59–62.
2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – К., 2006. – С. 314.
3. Грінченко М. Спогади про Івана Франка та його семейове огнище. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/.../08-Grinchenko.pdf?>
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. III, од. зб. 36722, арк. 1–2.
5. Там само, од. зб. 44453, арк. 2.
6. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє минуле (1901–1914) / Д. Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – С. 51–52.

7. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 36623, арк. 2.
8. Там само, од. зб. 44394, арк. 2.
9. Там само, од. зб. 36720, арк. 1–2.
10. Там само, од. зб. 44445, арк. 2.
11. Там само, од. зб. 36675, арк. 2.
12. Бережницька-Будзова О. Клубок українських дівчат / О. Бережницька-Будзова // Наше життя. – 1984. – Березень-квітень. – С. 24.
13. Діло. – 1903. – Ч. 131–132. – 14 червня. – С. 3.
14. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 36691 – Арк. 2.
15. Там само, од. зб. 36692, арк. 1.
16. Там само, од. зб. 36702, арк. 1.
17. Там само, од. зб. 36707, арк. 2.
18. Там само, од. зб. 36703, арк. 2.
19. Там само, од. зб. 36673, арк. 1–2.
20. Там само, од. зб. 36704, арк. 2.
21. Там само, од. зб. 44393, арк. 1.
22. Там само, од. зб. 44383, арк. 2.
23. Там само, од. зб. 36679, арк. 2.
24. Там само, ф. 170, од. зб. 522, зош. 4, арк. 19.
25. Там само, ф. III, од. зб. 36698, арк. 1.
26. Там само, од. зб. 36703, арк. 1.
27. Там само, од. зб. 36682, арк. 2.
28. Там само, од. зб. 36672, арк. 1.
29. Там само, од. зб. 36686, арк. 1.
30. Там само, од. зб. 36708, арк. 1.
31. Там само, од. зб. 36687, арк. 1.
32. Там само, од. зб. 36683, арк. 1.
33. Там само, од. зб. 36695, арк. 1.
34. Там само, од. зб. 36699, арк. 2.
35. Там само, од. зб. 36708, арк. 2.
36. Там само, од. зб. 44389, арк. 2.
37. Там само, од. зб. 44339, арк. 2.
38. Там само, од. зб. 44381, арк. 2.
39. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3807, оп. 2, спр. 34, арк. 337.
40. Симон Петлюра в молодості. – Львів, 1936. – С. 38.
41. Качмар Л. Іван Франко та Наддніпрянські політичні емігранти / Качмар Л. // Вісник львівського університету. 2006. – Вип. 6. – С. 116.
42. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні / Гермайзе О. – Т. 1. – К., 1926. – С. 186.
43. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 роки) / Дорошенко Д. – Вінніпег, 1949. – С. 62.
44. Залізник О. Початки українського жіночого руху / Залізник О. // Наше життя. – 1950. – Ч. 8. – С. 9.
45. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 36668, арк. 2.
46. Там само, од. зб. 36635, арк. 1–2.
47. Алена Пашко – берегиня української державності і свободи. Режим доступу http://gallus.lunarfiffic.com/~unwla0/ourlife/pdf/Our_Life_2002-06.pdf
48. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 36638, арк. 2.
49. Там само, од. зб. 36649, арк. 2.
50. Там само, од. зб. 36615, арк. 2.
51. Мовчун А. Настя Грінченко / Мовчун А. // Дивослово. – 2010. – № 2. – С. 59–62.
52. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 36667, арк. 1.
53. Там само, од. зб. 44404, арк. 2зв.
54. Там само, од. зб. 44400, арк. 3–4.
55. Там само, од. зб. 36652, арк. 2.
56. Там само, од. зб. 36653, арк. 1.
57. Там само, од. зб. 32654, арк. 10.

Нинель Клименко

Львовский период жизни Насти Гринченко: страницы из биографии

В статье на основе новых архивных источников освещаются страницы из биографии Насти Гринченко во время учебы во Львовском университете. Рассматривается влияние многонациональной львовской социокультурной и политической среды на формирование личности, мировоззренческих ориентиров и политических убеждений Насти Гринченко.

Ключевые слова: Галичина, Львовский университет, женское движение, «Клубок украинских девушек», политическая эмиграция.

Ninel Klymenko

Period of life in Lviv of Nastia Grinchenko: page biography

The article is based on new archival sources which illuminated biography of Nastia Grinchenko during her study at Lviv University. The influence of Lviv multinational social, cultural and political environment upon the formation of personality, world outlook orientation and beliefs is discussed.

Key words: Galicia, Lviv University, women's movement the Circle of Ukrainian Girls, political emigration.